

# עם הצחוק

שיישראל

עם ישראל בורך בהומור נפלא לאורך הדורות. יש הסוברים שההומור התחיל בתקופת האמוראים, יש הסוברים שבתקופת התנאים. במאמר זה אנסה להתחקות אחר שורשי ההומור עוד בתחילת הופעתו של העם, אצל אברהם אבינו.

א.

לאחר האכילה מעץ הדעת הקב"ה מקלל את אדם וחווה בעצב ובמוות.

חווה מקוללת "הרבה ארבה עֲצָבוֹנָךְ וְהִרְגֵנִי בְעֵצֵב תִּלְדֵי בָנִים ..."<sup>1</sup> אדם מקולל "אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בְּעִבְרָךְ בְּעֵצָבוֹן תֹּאכְלֶנָּה פֶלֶא יָמֵי תִיִךְ"<sup>2</sup>.<sup>3</sup> חוץ מקללת העצב, נראה שאדם מקולל גם במוות. הקב"ה אומר לאדם לפני האכילה מעץ הדעת "כִּי בְיוֹם אֶכְלֶךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת"<sup>4</sup>, לאחר האכילה הוא אומר לו "עַד שׁוֹבֶךָ אֶל הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לִקְחָתָּ כִּי עָפָר אֶתָּה וְאֶל עָפָר תָּשׁוּב"<sup>5</sup>. עם קללות אלו אנו מתמודדים עד היום. במאמר זה אבקש לקרוא את כל הפרקים מהגירוש מגן עדן (בראשית ג) עד הולדת יצחק (בראשית יז) כצורות התמודדות עם הקללות הקשות בהן קוללו אדם וחווה.

הפסוק הראשון אחרי הגירוש מגן עדן הוא "וְהָאָדָם יָדַע אֶת חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתְּהַר וַתֵּלֶד אֶת קַיִן וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת ה'".<sup>6</sup> פסוק זה מבטא צורה נפוצה להתמודדות עם אבל ועצב: הבאת חיים שימשיכו אחרי מוות. לפי קריאה זו ניתן לפרש את "בעצב תלדי בנים" כתיאור המציאות: בעקבות העצב – תלדי בנים.

<sup>1</sup> בראשית, ג, טז.

<sup>2</sup> שם, ג, יז.

<sup>3</sup> קללות אלו מגיעות כעונש על האכילה מעץ הדעת ולכן סביר שישנו קשר בין הקללה לחטא. ייתכן שאפשר למצוא את הקשר בפסוק "כי ברב חכמה רב כעס, ויוסיף דעת יוסיף מכאוב (קהלת ז י"ב)". אם נקרא את הקללה לאור פסוק זה, ניתן לומר שזו לא בדיוק קללה, אלא פועל יוצא של הוספת דעת.

<sup>4</sup> בראשית, ב, יז.

<sup>5</sup> שם, ג, יט.

<sup>6</sup> שם, ד, א.

באותו אופן אפשר לקרוא את רשימות השמות בפרקים ה, ט, י, יא (עד פסוק כ"ו), כניסיון אובססיבי לנחמה. רעיון זה נמצא אף בקריאת שמו של נח: "וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ נֹחַ לֵאמֹר זֶה יִנְחָמֵנוּ מִמַּעַשְׁנֵנוּ וּמִעֲצָבוֹן יְדִינוּ מִן הָאָדָמָה אֲשֶׁר אָרְרָה ה'".<sup>7</sup>

אחרי הולדת קין מגיע פסוק מעניין: "וַיְהִי הֶבֶל רֹעֵה צֹאן וְקַיִן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה".<sup>8</sup> כאן מוצגות שתי דרכים חדשות להתמודדות. קין מנסה להיאבק בקללה: הקב"ה קילל את האדמה ("ארורה האדמה בעבורך") אך קין לא מוכן לוותר על עבודתה. הפירות שהוא מצמיח אינן טובים אך בכל זאת הוא מחליט להקריב אותם לקב"ה.<sup>9</sup> נראה שמסיבה זו הקב"ה לא שועה אל מנחתו. הבל לעומת זאת בוחר להיות רועה צאן. הוא משלים עם קללתו של הקב"ה ומחפש דרכים לחיות גם כשאדמה ארוורה. הקב"ה שועה אל מנחתו של הבל.

דבר זה מפריע לקין והוא פורק את כעסו וייאושו על הבל. זה קורה "בהיותם בשדה", בשדה שקין לא הצליח להצמיח. קין מקולל פעם נוספת, הפעם בגרוש מהאדמה. הוא מתייאש מהמאבק ומחליט ללכת בדרך הוריו ולהביא ילדים. מלבד זאת הוא בונה עיר. העיר מבטאת שני דברים. הראשון הוא בריחה מהמציאות; העיר היא מקום שלא צריך לחשוב בו, החיים נעים על מסלולם הקבוע והאדם מוכרח להתעלם מאנשים רבים שאינם מכיר ושלא ניתן לעזור להם. השני הוא הצורך לבנות משהו שיישאר אחרי המוות. האמונה שאם בנית משהו שיישאר לנצח, גם אתה תישאר לנצח.

לאחר מכן מגיע סיפור המבול. נח נכנס לתיבה מוגנת ונראה שהוא לא רוצה לצאת – "וַיִּסַּר נֹחַ אֶת מִקְסֵה הַתֵּבָה וַיֵּרָא וְהִנֵּה תָרְבוּ פְּנֵי הָאָדָמָה ... וַיְדַבֵּר אֶל-לִהִים אֵל נֹחַ לֵאמֹר: צֵא מִן הַתֵּבָה...".<sup>10</sup> העובדה שהקב"ה מצווה על נח לצאת מעלה את האפשרות שהוא לא רוצה לצאת. ייתכן שהוא לא רוצה לצאת מכיוון שהתיבה היא דרך ההתעלמות שלו מהעולם. קשה לו להתמודד עם העולם השבור והעצוב והוא מעדיף להתעלם מהכל ולהישאר בתיבה המוגנת. הבחירה באסקפיזם נמצאת גם בהמשך הסיפור על נח. כשנח יוצא מהתיבה הוא מקריב קורבנות, נוטע כרם ומשתכר. כאן מוצגת עוד צורת אסקפיזם: קשה לנח להתמודד עם העולם המת וההרוס שהוא נמצא בו והוא מנסה להימלט ממחשבותיו דרך שיכרות.

בסיפור מגדל בבל מוצגת עוד צורה להתמודדות עם עצב. האנשים מחליטים לעבוד קשה, בחבורה, ולעשות לעצמם שם. הם מאמינים שאם יתעסקו במשימה אינסופית כל

<sup>7</sup> שם, ה, כט.

<sup>8</sup> שם, ד, ב.

<sup>9</sup> אולי על אף, אולי בגלל, אולי כטענה, אולי כתפילה.

<sup>10</sup> בראשית ח, יג-טו.

חייהם, הם יוכלו להתעלם מהעצב והחוסר שהם מרגישים. מלבד זאת נראה שיש כאן את אותו הניסיון של קין – בניית משהו שיישאר לנצח כדי להתגבר על הפחד מהמוות. ואז מגיע אברהם. אצל אברהם נראה שמוצגת דרך התמודדות חדשה שאיתה הולך העם היהודי עד היום. לסיפור על אברהם אקדיש את החלק השני של המאמר.

## ב.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אַבְרָהָם שְׂרִי אֲשַׁתְּךָ לֹא תִקְרָא אֶת שְׁמָהּ שְׂרִי כִי שָׂרָה שְׁמָהּ: וּבִרְכֹתַי אֲתָה וְגַם נִתְּתִי מִמֶּנָּה לְךָ בֶּן וּבִרְכֹתַי וְהִיְתָה לְגוֹיִם מְלֹכֵי עַמִּים מִמֶּנָּה יִהְיוּ: וַיִּפֹּל אַבְרָהָם עַל פָּנָיו וַיִּצְחַק וַיֹּאמֶר בְּלִבִּי הֲלִבָּן מָאָה שָׁנָה יוֹלֵד וְאִם שָׂרָה הִבֵּת תִּשְׁעִים שָׁנָה תֵּלֵד:<sup>11</sup>

וַיֹּאמֶר שׁוּב אֲשׁוּב אֵלֶיךָ כְּעַת חַיָּה וְהִנֵּה בֶן לְשָׂרָה אֲשַׁתְּךָ וְשָׂרָה שִׁמְעַת פֶּתַח הָאֵהָל וְהוּא אַחֲרָיו: וַאֲבָרָהָם וְשָׂרָה זְקֵנִים בְּאִים בְּיָמֵים חֵדָל לְהִיּוֹת לְשָׂרָה אֶרֶח כְּנָשִׁים: וַתִּצְחַק שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ לֵאמֹר אַחֲרֵי בִלְתִי הִיְתָה לִי עֶדְנָה וְאֲדֹנִי זָקֵן: וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָהָם לְמָה זֶה צִחְקָה שָׂרָה לֵאמֹר הֲאֵף אֲמַנָּם אֲלֵד וְאֲנִי זְקֵנָתִי: הֲיִפְלֵא מִה' דְּבַר לְמוֹעֵד אֲשׁוּב אֵלֶיךָ כְּעַת חַיָּה וְלִשְׂרָה בֶּן: וַתִּכְחַשׁ שָׂרָה לֵאמֹר לֹא צִחְקָתִי כִי יֵרָאָה וַיֹּאמֶר לֹא כִי צִחְקָתִי:<sup>12</sup>

וְה' פָּקֵד אֶת שָׂרָה כְּאֲשֶׁר אָמַר וַיַּעַשׂ ה' לְשָׂרָה כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר: ... וַתֹּאמֶר שָׂרָה צִחַק עָשָׂה לִי אֱלֹהִים כָּל הַשְּׁמֵעַ יִצְחַק לִי: וַתֹּאמֶר מִי מִלֵּל לְאַבְרָהָם הִינִיקָה בָּנִים שָׂרָה כִּי יִלְדָתִי בֶן לְזִקְנָיו: וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַיִּגְמַל וַיַּעַשׂ אַבְרָהָם מִשְׁתָּה גְדוֹל בַּיּוֹם הַגָּמַל אֶת יִצְחָק: וַתִּרְאֵה שָׂרָה אֶת בֶּן הַגֵּר הַמְצֵרִית אֲשֶׁר יִלְדָה לְאַבְרָהָם מִצְחָק: וַתֹּאמֶר לְאַבְרָהָם גֵּרֶשׁ הָאִמָּה הַזֹּאת וְאֶת בְּנָהּ כִּי לֹא יִרְשׁ בֶּן הָאִמָּה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עַם יִצְחָק:<sup>13</sup>

מוטיב הצחוק בולט ביותר בסיפור הולדת יצחק: אברהם צוחק, הקב"ה אומר לאברהם לקרוא ליצחק יצחק, שרה צוחקת, ישמעאל מצחק. אנסה לבחון את סוגי הצחוק על פי תגובתו של הקב"ה.

<sup>11</sup> שם, יז, טו-יז.

<sup>12</sup> שם, יח, י-טו.

<sup>13</sup> שם, כא, א, ו-י.

אברהם צוחק ואומר "הֲלֵכֶן מָאָה שָׁנָה יוֹלֵד וְאִם שָׁרָה הִבְתָּ תִשָּׂעִים שָׁנָה תֵּלֵד". מתגובתו של הקב"ה לצחוק זה, נראה שצחוקו של אברהם מבטא השלמה עם המציאות. הוא מבטא את ההבנה שאין לנו שליטה בדרכי העולם ושאינו יכולים להטות את הנראה שלא ניתנים לשינוי – ניתנים לשינוי. זהו צחוק של אמונה בפלא העולם.

לעומת זאת, מתגובתו של הקב"ה לצחוקה של שרה נראה שצחוקה מבטא חוסר אמונה, צחוק שמתקשה לקבל את הפלא.

בנושא הבאת ילדים שרה מאוד מעשית, היא מנסה לא לחיות באשליות ולכן קשה לה לקבל שוני במציאות, שוני שמערער את תפיסת העולם שלה. נראה שהתיקון לצחוקה מגיע אחרי שיצחק נולד ושרה צוחקת ומקבלת את ברכתו של הקב"ה בצחוק ובהכרת תודה.

בצחוקו של ישמעאל נראה שישנו פסול. הוא גורם לשרה לגרש אותו באישורו של הקב"ה. ייתכן וצחוקו של ישמעאל קשור למיניות ופריצות כלשהי.<sup>14</sup> ניתן למצוא להנחה זו ביסוס בכך שעל יצחק כתוב שהוא מצחק את רבקה, אך שם אין פריצות מכיוון שרבקה היא אשתו. ייתכן גם שצחוק זה דומה לצחוקם של עם ישראל בחטא העגל, שעליהם נאמר "ויקומו לצחק".

הקב"ה מחליט לקרוא לממשיך השושלת היהודית 'יצחק', כנראה על שם צחוקו של אברהם (אחרי צחוקו של אברהם הקב"ה אומר לו לקרוא לבנו יצחק). לעניות דעתי מוצגת כאן עוד דרך התמודדות עם קללת המוות והעצב. דרך זו היא צחוקו של אברהם, צחוקה של שרה כשיצחק נולד, וצחוקו של יצחק שמצחק את רבקה. זהו צחוק מיוחד. צחוק שמסוגל לצחוק למציאות ויחד עם זאת לקבל אותה, צחוק שמאמין בפלאי ובעל טבעי, צחוק שמאמין באהבה.<sup>15</sup> זהו צחוק שמבין שאין לנו שליטה בעולם, ולמרות זאת – אולי בעקבות זאת – בוחר לצחוק.

<sup>14</sup> כפי שרש"י מציע באחד מפרושייו לצחוקו של ישמעאל – "דבר אחר, לשון גילוי עריות כמה דתימא 'לצחק ב' (בראשית יט, יז) רש"י, בראשית כא, ט, ד"ה 'מצחק'.

<sup>15</sup> כפי שרואים בסיפורים על יצחק שמתנחם על אמו כשהוא מתחתן עם רבקה ולאחר מכן כשהוא מצחק אותה.